10.2 Колізійні питання права власності

Загальні засади колізійного регулювання речових прав у міжнародному приватному праві. Закон місця знаходження речі (*lex rei sitae*)

Поняття речових відносин з іноземним елементом

Речові відносини належать до сфери міжнародного приватного права, якщо право власності або інше речове право пов'язане з правопорядками двох чи більше держав.

Іноземний елемент у таких відносинах може проявлятися, зокрема, через:

- належність власника або іншого правоволодільця до іноземної держави;
- знаходження майна за межами держави громадянства чи місцезнаходження його власника;
- переміщення рухомого майна між державами;
- вчинення за кордоном юридичного факту, з яким пов'язується виникнення, зміна або припинення речового права;
- державну реєстрацію майна або речового права в іншій державі.

Наприклад, якщо громадянин України набуває нерухомість у Франції, виникає питання не лише про його цивільну правоздатність, а насамперед про те, **право якої держави визначатиме речово-правовий режим цієї нерухомості**.

Право власності та інші речові права

За ст. 316 Цивільного кодексу України право власності є правом особи на річ (майно), яке вона здійснює відповідно до закону за своєю волею, незалежно від волі інших осіб. Власникові належать правомочності **володіння, користування та розпоряджання майном**.

Поряд із правом власності цивільне право визнає **інші речові права**, зокрема речові права на чуже майно. Стаття 395 ЦК України відносить до них:

- право володіння;
- сервітут;
- емфітевзис;
- суперфіцій;
- інші речові права, встановлені законом.

Для міжнародного приватного права принципове значення має не стільки внутрішня класифікація конкретних речових прав, скільки визначення **правопорядку, відповідно до якого встановлюються існування і правовий режим речового права щодо певного майна**.

Нормативна основа колізійного регулювання речових прав

Основні колізійні норми містяться у **розділі V Закону України «Про міжнародне приватне право» – «Колізійні норми речового права»**, який охоплює статті 38–42:

- **ст. 38** – загальні положення про право, що застосовується до права власності та інших речових прав;

- **ст. 39** – виникнення та припинення права власності та інших речових прав;
- **ст. 40** – речові права, відомості про які підлягають внесенню до державних реєстрів;
- **ст. 41** – речові права на рухоме майно, що перебуває в дорозі;
- **ст. 42** – захист права власності та інших речових прав.

Центральною колізійною прив'язкою цього розділу є **закон місця знаходження речі – *lex rei sitae***.

Закон місця знаходження речі – *lex rei sitae*

Lex rei sitae – колізійна формула, за якою право власності та інші речові права визначаються **правом держави, на території якої знаходиться відповідне майно**.

Основне правило закріплене у ч. 1 ст. 38 Закону України «Про міжнародне приватне право»:

«Право власності та інші речові права на нерухоме та рухоме майно визначаються правом держави, у якій це майно знаходиться, якщо інше не передбачено законом».

Отже, загальна формула:

майно знаходиться у державі А → речові права на нього визначаються правом держави А.

Приклад

Громадянин України є власником будинку в Іспанії.

Щодо речово-правового режиму цього будинку вихідною колізійною прив'язкою є:

місце знаходження нерухомості → Іспанія → право Іспанії.

Громадянство власника саме по собі не змінює цієї прив'язки.

Значення *lex rei sitae*

Застосування права місця знаходження майна пояснюється особливою природою речових прав.

На відміну від зобов'язальних прав, які здебільшого діють між конкретними сторонами, речові права мають **абсолютний характер** і повинні визнаватися та враховуватися невизначеним колом третіх осіб.

Тому правовий режим речі логічно пов'язується з правопорядком держави, на території якої вона знаходиться.

Принцип *lex rei sitae* забезпечує:

1. **територіальну визначеність** – застосовується право держави фактичного знаходження майна;
2. **передбачуваність для третіх осіб** – учасники обороту можуть орієнтуватися на речово-правовий режим держави місцезнаходження речі;
3. **узгодженість із державним контролем над майном** – особливо щодо нерухомості;
4. **єдність правового режиму речі** для власника, кредиторів, набувачів та інших осіб.

Lex rei sitae застосовується і до рухомого, і до нерухомого майна

Важливо, що ч. 1 ст. 38 Закону поширює загальне правило **як на нерухоме, так і на рухоме майно**.

Отже, сама відмінність між рухомою і нерухомою річчю не означає застосування принципово різних загальних формул прикріплення.

Базове правило в обох випадках:

місце знаходження майна → право відповідної держави.

Разом із тим для окремих категорій майна Закон установлює спеціальні правила, які конкретизують або замінюють загальну прив'язку. Їх буде окремо розглянуто в наступних питаннях підрозділу.

Класифікація майна також визначається за *lex rei sitae*

Окремою проблемою може бути питання: **чи є конкретне майно рухомим або нерухомим?**

Правопорядки різних держав можуть по-різному класифікувати однакові об'єкти. Тому Закон України «Про міжнародне приватне право» сам визначає право, за яким повинна здійснюватися така кваліфікація.

Частина 2 ст. 38 встановлює:

«Належність майна до нерухомих або рухомих речей, а також інша класифікація майна визначаються правом держави, у якій це майно знаходиться».

Отже, *lex rei sitae* визначає не лише речово-правовий режим майна, а й **його класифікацію для цілей колізійного регулювання**.

Приклад

Якщо майно знаходиться у державі А, питання про те, чи є воно:

- рухомим;
- нерухомим;
- складовою частиною іншої речі;
- належністю;
- іншим спеціальним видом майна,

вирішується відповідно до **права держави А**.

Це правило запобігає ситуації, коли український суд спочатку кваліфікує об'єкт за українським правом, а потім застосовує до нього колізійну прив'язку, яка не відповідає правовому режиму речі у державі її знаходження.

Визначення місцезнаходження окремих нематеріалізованих об'єктів

Застосування *lex rei sitae* є простим щодо матеріальної речі, місце знаходження якої можна фактично визначити.

Складніше встановити «місцезнаходження» окремих майнових активів, які не існують як традиційна матеріальна річ.

Тому ст. 38 Закону встановлює спеціальні правила.

Електронні цінні папери

За ч. 3 ст. 38:

«Місцезнаходженням цінних паперів, що існують в електронній формі, вважається держава місцезнаходження професійного учасника ринків капіталу – депозитарної установи або особи, яка провадить аналогічну діяльність у такій державі».

Тобто закон створює **юридичну фікцію місцезнаходження**, оскільки електронний цінний папір не має фізичного місця розташування, аналогічного матеріальній речі.

Грошові кошти на банківському рахунку

Частина 4 ст. 38 встановлює:

«Майнові права на грошові кошти, що знаходяться на банківському рахунку, вважаються такими, що знаходяться в державі місцезнаходження відповідного банку або особи, яка здійснює аналогічну діяльність в іншій державі».

Отже:

кошти на рахунку → місцезнаходження банку → відповідна держава.

Це також спеціальне законодавче визначення місцезнаходження майнового права для потреб колізійного регулювання.

Сфера дії *lex rei sitae*

Загалом право місця знаходження майна визначає **речово-правовий режим об'єкта**.

Воно є вихідним для встановлення, зокрема:

- чи може певний об'єкт бути предметом відповідного речового права;
- які речові права можуть щодо нього існувати;
- який зміст мають відповідні речові права;
- як майно класифікується;
- які правові наслідки має існування речового права для третіх осіб.

Окремі питання – **виникнення і припинення права, державна реєстрація, майно в дорозі та захист речових прав** – регулюються спеціальними положеннями статей 39–42 Закону і тому потребують окремого визначення застосовного права.

Lex rei sitae і особистий закон власника

Речово-правовий режим майна необхідно відрізняти від правового статусу самого власника.

Наприклад, у відносинах щодо нерухомості можуть одночасно застосовуватися різні колізійні прив'язки:

- **здатність фізичної особи мати та здійснювати цивільні права** – визначається за правилами про її особистий закон;
- **речовий режим конкретної нерухомості** – за *lex rei sitae*.

Тому:

особистий статус власника ≠ правовий режим речі.

Громадянство особи саме по собі не визначає право, що застосовується до речового права на майно, розташоване в іншій державі.

Lex rei sitae і договірний статут

Так само слід розмежовувати:

- **право, що регулює договір**;
- **право, що регулює речовий ефект операції з майном**.

Наприклад, сторони міжнародного договору купівлі-продажу можуть у передбачених законом межах обрати право, що регулює їхні **договірні права та обов'язки**.

Однак питання про речове право на предмет договору регулюються відповідними **речово-правовими колізійними нормами**.

Отже, в межах однієї операції можуть співіснувати:

договірний статут → права та обов'язки продавця і покупця;

речовий статут → право власності та інші речові права на майно.

Особливості визначення права щодо виникнення або припинення речового права на майно, яке є предметом правочину, передбачені ст. 39 Закону і розглядатимуться в наступному питанні.

Lex rei sitae і права інтелектуальної власності

Права інтелектуальної власності не слід механічно включати до класичного речово-правового режиму.

Закон України «Про міжнародне приватне право» регулює їх в **окремому розділі IV**, а щодо захисту прав інтелектуальної власності ст. 37 використовує іншу колізійну прив'язку – **право держави, в якій вимагається захист (*lex loci protectionis*)**.

Отже:

матеріальна річ → переважно *lex rei sitae*;

право інтелектуальної власності → спеціальні колізійні правила.

Право власності на матеріальний носій і право інтелектуальної власності на результат творчої діяльності є різними правовими об'єктами.

Загальне правило та спеціальні прив'язки

Систему колізійного регулювання речових прав за Законом України «Про міжнародне приватне право» можна представити так:

Питання	**Основна колізійна прив'язка**
Загальний речово-правовий режим майна	**місце знаходження майна – *lex rei sitae***
Класифікація майна	**право місця знаходження майна**
Електронні цінні папери	держава місцезнаходження відповідної депозитарної установи
Майнові права на кошти на банківському рахунку	держава місцезнаходження відповідного банку
Виникнення і припинення речового права	спеціальне правило **ст. 39**

Майно, права на яке підлягають державній реєстрації	спеціальне правило **ст. 40**
Рухоме майно в дорозі	спеціальне правило **ст. 41**
Захист речових прав	спеціальні правила **ст. 42**

Отже, **ст. 38 встановлює базову модель**, а статті 39–42 конкретизують її для окремих речово-правових ситуацій.

Узагальнення

Колізійне регулювання права власності та інших речових прав у міжнародному приватному праві України ґрунтується на принципі **територіальної локалізації майна**.

Основною формулою прикріплення є:

lex rei sitae – закон місця знаходження речі.

За **ст. 38 Закону України «Про міжнародне приватне право»**:

- право власності та інші речові права на рухоме й нерухоме майно за загальним правилом визначаються **правом держави місцезнаходження майна**;
- за цим самим правом визначається, чи є майно рухомим або нерухомим, а також здійснюється його інша класифікація;
- для електронних цінних паперів та майнових прав на кошти на банківських рахунках закон спеціально визначає їх юридичне місцезнаходження.

Ключова схема:

майно → визначаємо його місцезнаходження → застосовуємо право відповідної держави → перевіряємо, чи не встановлено для конкретної ситуації спеціальної колізійної норми.

Саме *lex rei sitae* є **вихідною колізійною прив'язкою речового статуту**, тоді як виникнення і припинення речового права, реєстрація, майно в дорозі та захист речових прав конкретизуються спеціальними правилами, які розглядатимуться далі.

Право, що застосовується до виникнення, зміни та припинення права власності й інших речових прав

Загальне правило

Якщо у попередньому питанні *lex rei sitae* розглядалося як загальна прив'язка для визначення речово-правового режиму майна, то **ст. 39 Закону України «Про міжнародне приватне право»** конкретизує її щодо юридичних фактів, з якими пов'язується **виникнення або припинення права власності та інших речових прав**.

«Виникнення та припинення права власності та інших речових прав визначається правом держави, у якій відповідне майно перебувало в момент, коли мала місце дія або інша обставина, яка стала підставою для виникнення або припинення права власності та інших речових прав, якщо інше не передбачено законом або міжнародним договором України». (ч. 1 ст. 39 Закону України «Про міжнародне приватне право»)

Таким чином, визначальними є **два критерії**:

1. **місце знаходження майна**;
2. **момент настання юридичного факту**, що спричинив виникнення або припинення речового права.

Формула:

юридичний факт → встановлюємо, де знаходилося майно в цей момент → застосовуємо право цієї держави.

Значення моменту виникнення або припинення права

Стаття 39 використовує не просто поточне місцезнаходження речі, а місце її знаходження **саме на момент юридично значущої дії або обставини**.

Це особливо важливо щодо рухомого майна, яке може переміщуватися між державами.

Приклад

Річ знаходилася у державі А, коли відбувся юридичний факт, що став підставою набуття права власності, а пізніше була переміщена до держави Б.

Питання, **чи виникло право власності внаслідок цього юридичного факту**, оцінюється за правом держави А.

Отже:

майно в державі А на момент виникнення права → право держави А визначає факт виникнення права.

Подальше переміщення речі саме по собі не змінює права, за яким оцінюється вже здійснений юридичний факт. Водночас подальший речово-правовий режим майна визначається з урахуванням загального правила ст. 38 та спеціальних колізійних норм.

Підстави виникнення і припинення речових прав

Стаття 39 не встановлює закритого переліку таких підстав. Вона використовує широке поняття:

«дія або інша обставина», яка стала підставою виникнення або припинення речового права.

Тому відповідна колізійна норма може застосовуватися до різних юридичних фактів, зокрема:

- укладення та виконання правочину;
- передачі майна;
- створення нової речі;
- переробки майна;
- інших передбачених застосовним правом способів набуття права;
- знищення речі;
- відмови від права;
- інших обставин, що припиняють речове право.

При цьому питання **чи є конкретний факт достатньою підставою для виникнення або припинення речового права**, вирішується саме відповідно до права, визначеного ст. 39.

Виникнення права та його подальший речово-правовий режим

Необхідно розмежовувати два питання:

1. Чи виникло або припинилося речове право?

Визначається за **ст. 39** – правом держави, де майно знаходилося у момент відповідного юридичного факту.

2. Який зміст має вже існуюче речове право?

Визначається за загальним правилом **ст. 38** – правом держави місцезнаходження майна.

Отже:

ст. 39 → виникнення / припинення права;

ст. 38 → існування, вид і речово-правовий режим майна.

Це розмежування особливо важливе, якщо рухома річ після набуття права переміщується до іншої держави.

Зміна права власності та інших речових прав

Необхідно звернути увагу на формулювання Закону: **ст. 39 прямо регулює виникнення та припинення**, але не містить окремої колізійної норми під назвою «зміна речового права».

Тому питання про зміну вже існуючого речового права вирішується залежно від її характеру.

Якщо йдеться про **зміну змісту або режиму речового права**, вихідним є загальне правило ст. 38:

право держави місцезнаходження майна – *lex rei sitae*.

Якщо ж зміна пов'язана з юридичним фактом, який фактично означає:

- припинення одного речового права;
- виникнення іншого речового права;
- перехід права до іншої особи,

необхідно застосовувати відповідні правила ст. 39 та інші спеціальні колізійні норми.

Отже, поняття **«зміна речового права» не має самостійної універсальної колізійної прив'язки**: застосовне право залежить від юридичної природи конкретної зміни.

Речові права, що виникають із правочину

Окреме правило встановлене **ч. 2 ст. 39 Закону**:

«Право, яке застосовується до виникнення та припинення права власності та інших речових прав, що є предметом правочину, визначається відповідно до частини першої цієї статті, якщо інше не встановлено за згодою сторін. Вибір права сторонами правочину не зачіпає прав третіх осіб».

За загальним правилом діє:

місцезнаходження майна в момент юридичного факту → застосовне право.

Однак сторони можуть домовитися про **інше право**, яке регулюватиме виникнення або припинення речового права на майно, що є предметом правочину.

Це спеціальний прояв **автономії волі** у сфері речових відносин.

Межа автономії волі – права третіх осіб

Свобода сторін у цій сфері обмежена важливим правилом:

вибір права не може зачіпати прав третіх осіб.

Це пояснюється абсолютним характером речових прав.

Домовленість між продавцем і покупцем щодо застосовного права не повинна погіршувати становище, наприклад:

- кредитора;
- заставодержателя;
- іншого правоволодільця;
- добросовісного набувача;
- іншої особи, права якої пов'язані з відповідним майном.

Отже:

між сторонами правочину → допустимий вибір права;

щодо третіх осіб → їх уже існуючі права повинні бути збережені.

Речовий і договірний статути правочину

Особливо важливо не ототожнювати **право, що застосовується до договору**, з правом, яке визначає **перехід речового права**.

Наприклад, міжнародний договір купівлі-продажу може породжувати два різні комплекси питань:

Договірний статут

Визначає, зокрема:

- права та обов'язки продавця і покупця;
- належне виконання договору;
- наслідки його порушення;
- відповідальність сторін.

Речовий статут

Визначає:

- чи виникло право власності;
- коли воно виникло;
- чи припинилося право попереднього власника;
- які речові наслідки операції виникають щодо майна.

Тому:

укладення договору ≠ автоматичний висновок про момент переходу права власності.

Для цього потрібно окремо визначити право, що регулює **речовий ефект правочину**.

Приклад

Українська компанія продає рухоме майно іноземній компанії. У момент передачі майно знаходиться у Польщі.

Сторони обрали право Німеччини для регулювання своїх договірних відносин.

Необхідно окремо встановити:

1. **договірні права та обов'язки** – відповідно до права, що регулює договір;
2. **виникнення і припинення права власності на річ** – за ст. 39 Закону.

За відсутності окремої домовленості щодо речового ефекту застосовується право держави, де майно знаходилося в момент відповідного юридичного факту.

Якщо майно перебувало у Польщі:

ст. 39 → право Польщі.

Якщо сторони належно скористалися можливістю ч. 2 ст. 39 і домовилися про інше право щодо виникнення або припинення речового права, така домовленість діятиме **лише за умови незачіпання прав третіх осіб**.

Виникнення права власності за набувальною давністю

Частина 3 ст. 39 містить спеціальну норму:

«Виникнення права власності внаслідок набувальної давності визначається правом держави, у якій майно знаходилося на момент спливу строку набувальної давності».

Тут вирішальним є не місце знаходження майна:

- на початку володіння;
- протягом більшої частини строку;

а саме **на момент завершення строку набувальної давності**.

Формула:

сплив строку набувальної давності → встановлюємо місцезнаходження майна в цей момент → застосовуємо право відповідної держави.

Загальне правило і спеціальні винятки

Частина 1 ст. 39 прямо передбачає можливість відступу від загальної прив'язки, якщо інше встановлено:

- **законом**;
- **міжнародним договором України**.

Тому алгоритм не можна зводити лише до автоматичного застосування права місця знаходження речі.

Необхідно перевірити наявність спеціальних правил, зокрема щодо:

- майна, речові права на яке підлягають державній реєстрації;
- рухомого майна, що перебуває в дорозі;
- окремих об'єктів зі спеціальним правовим режимом;
- випадків, урегульованих міжнародним договором України.

Колізійна схема ст. 39

Ситуація	**Застосовне право**
Виникнення речового права	Право держави, де майно знаходилося **на момент юридичного факту**
Припинення речового права	Право держави, де майно знаходилося **на момент юридичного факту**
Речове право є предметом правочину	Те саме правило, **якщо сторони не домовилися інакше**
Вибір права сторонами	Допустимий, але **не може зачіпати прав третіх осіб**
Набувальна давність	Право держави місцезнаходження майна **на момент спливу давності**
Зміна змісту речового права	Загальний *lex rei sitae* та відповідна спеціальна норма залежно від характеру зміни

Практичний алгоритм

1. Визначити, яке питання виникло:

- виникнення;
- зміна;
- припинення речового права.

2. Встановити юридичний факт, що спричинив відповідний правовий наслідок.

3. Якщо йдеться про виникнення або припинення – визначити, **де знаходилося майно на момент цього юридичного факту**.

4. Перевірити, чи не встановлено спеціальної колізійної норми законом або міжнародним договором.

5. Якщо майно є предметом правочину – перевірити, чи домовилися сторони про інше застосовне право.

6. Якщо право обрано сторонами – встановити, чи не зачіпає такий вибір **прав третіх осіб**.

7. Для набувальної давності визначити місцезнаходження майна **на момент спливу відповідного строку**.

Узагальнення

Основне правило **ст. 39 Закону України «Про міжнародне приватне право»** конкретизує принцип *lex rei sitae* у часі:

вирішальним є право держави, де майно знаходилося саме в момент юридичного факту, що спричинив виникнення або припинення речового права.

Для майна, яке є предметом правочину, сторони можуть домовитися про інше застосовне право, але **такий вибір не може зачіпати прав третіх осіб**.

Щодо набувальної давності застосовується спеціальний часовий критерій – **місцезнаходження майна на момент спливу строку давності**.

Ключове розмежування:

ст. 38 → загальний речово-правовий режим майна;

ст. 39 → право, що визначає виникнення та припинення речового права у зв'язку з конкретним юридичним фактом.

Колізійне регулювання права власності на рухоме і нерухоме майно

Загальний підхід

Українське міжнародне приватне право виходить із **єдиної базової колізійної прив'язки** щодо рухомого і нерухомого майна – *lex rei sitae*.

«Право власності та інші речові права на нерухоме та рухоме майно визначаються правом держави, у якій це майно знаходиться, якщо інше не передбачено законом». (ч. 1 ст. 38 Закону України «Про міжнародне приватне право»)

Отже:

нерухоме майно → право держави його місцезнаходження;

рухоме майно → також право держави його місцезнаходження, якщо спеціальна колізійна норма не встановлює іншого.

Відмінність полягає не стільки в основній колізійній формулі, скільки в тому, що **місцезнаходження нерухомості є стабільним, а рухоме майно може переміщуватися між різними правопорядками**.

Визначення рухомого і нерухомого характеру майна

Правові системи різних держав можуть по-різному класифікувати один і той самий об'єкт. Тому перед визначенням його речового режиму необхідно встановити, за яким правом вирішується питання про належність майна до рухомого чи нерухомого.

Частина 2 ст. 38 Закону встановлює:

«Належність майна до нерухомих або рухомих речей, а також інша класифікація майна визначаються правом держави, у якій це майно знаходиться».

Отже, класифікація здійснюється не автоматично за українським правом, а за **lex rei sitae**.

Схема:

визначаємо місцезнаходження майна → за правом цієї держави встановлюємо його класифікацію → застосовуємо відповідні колізійні правила.

Колізійне регулювання нерухомого майна

Для нерухомості принцип *lex rei sitae* має особливо послідовне застосування, оскільки об'єкт фізично та юридично тісно пов'язаний із територією конкретної держави.

До нерухомого майна можуть належати, залежно від застосовного права:

- земельні ділянки;
- житлові будинки;
- квартири;

- будівлі та споруди;
- інші об’єкти, які право держави їх місцезнаходження відносить до нерухомості.

Саме право держави місцезнаходження визначає **кваліфікацію відповідного об’єкта як нерухомого**.

Основні прояви територіального принципу щодо нерухомості

Для нерухомого майна право держави його знаходження має значення одразу для кількох правових питань.

1. Речово-правовий режим

Визначається за **ст. 38 Закону**.

Наприклад:

квартира у Франції → французьке право визначає її речово-правовий режим.

2. Виникнення і припинення речових прав

Застосовується правило ст. 39: значення має право держави, де майно знаходилося в момент відповідного юридичного факту.

Оскільки нерухомість не змінює свого місцезнаходження, щодо неї загальний *lex rei sitae* та право, визначене за моментом виникнення або припинення права, **як правило, збігаються**.

3. Форма правочину щодо нерухомості

Для нерухомого майна встановлена спеціальна колізійна норма.

«Форма правочину щодо нерухомого майна визначається відповідно до права держави, у якій знаходиться це майно, а щодо нерухомого майна, право на яке зареєстроване на території України, – права України». (ч. 2 ст. 31 Закону України «Про міжнародне приватне право»)

Отже, щодо нерухомості *lex rei sitae* впливає не лише на речовий статут, а й на **форму правочину**.

4. Захист речових прав

Щодо нерухомого майна ст. 42 також закріплює жорстку територіальну прив’язку:

захист права власності та інших речових прав на нерухоме майно здійснюється відповідно до права держави, де воно знаходиться.

5. Міжнародна підсудність

Територіальний зв’язок нерухомості проявляється також у міжнародному цивільному процесі.

За ст. 77 Закону спори щодо нерухомого майна, яке знаходиться в Україні, за загальним правилом належать до **виключної підсудності судів України**, з установленими законом винятками.

Отже, щодо нерухомості простежується комплексний принцип:

місцезнаходження майна → застосовне право + форма правочину + захист + у визначених випадках виключна судова компетенція.

Колізійне регулювання рухомого майна

До рухомого належить майно, яке відповідно до права держави його місцезнаходження **не віднесене до нерухомого**.

Щодо нього також діє загальне правило:

рухома річ знаходиться в державі А → речові права визначаються правом держави А.

Однак особливість рухомих речей полягає у можливості їх **фактичного переміщення з однієї держави до іншої**.

Тому щодо одного об'єкта в різні моменти може виникати зв'язок із кількома правопорядками.

Зміна місцезнаходження рухомої речі

При переміщенні речі необхідно розрізняти:

1. Вже здійснений юридичний факт

Якщо право власності виникло або припинилося, коли майно знаходилося у державі А, юридичний факт оцінюється відповідно до правила **ст. 39** за правом держави А.

Подальше переміщення майна до держави Б не змінює того, **за яким правом визначається, чи відбулося первісне виникнення або припинення права**.

2. Подальший речово-правовий режим

Після переміщення майна питання його поточного речово-правового режиму за загальним правилом ст. 38 пов'язується з **новим місцем знаходження**.

Таким чином, щодо рухомої речі можливе послідовне застосування різних правопорядків до різних юридичних питань.

Приклад

Автомобіль перебував у державі А, коли відбувся юридичний факт, із яким пов'язується набуття права власності, а згодом був переміщений до держави Б.

Тоді:

виникнення права → право держави А;

подальший речово-правовий режим → за загальним правилом право актуального місцезнаходження, якщо не діє спеціальна норма.

Чому рухоме майно потребує спеціальних колізійних правил

Звичайна прив'язка до фактичного місцезнаходження не завжди придатна для майна, яке:

- перевозиться між державами;
- постійно змінює територію знаходження;
- має спеціальний реєстраційний режим.

Тому Закон передбачає окремі правила:

- **ст. 40** – для майна, відомості про речові права на яке підлягають внесенню до державних реєстрів;
- **ст. 41** – для рухомого майна, що за правочином перебуває в дорозі.

Нерухомість і рухоме майно: основна колізійна відмінність

Головна відмінність полягає у **стабільності колізійної прив'язки**.

Нерухоме майно

Місцезнаходження фактично незмінне, тому один і той самий правопорядок переважно визначає:

- класифікацію майна;
- його речово-правовий режим;
- виникнення та припинення речових прав;
- форму правочину;
- захист речових прав.

Рухоме майно

Місцезнаходження може змінюватися, тому необхідно встановлювати:

- **де річ знаходиться зараз**;
- **де вона знаходилася в момент юридичного факту**;
- чи не перебуває вона **в дорозі**;
- чи не підлягають права на неї **державній реєстрації**.

Саме тому колізійне регулювання рухомого майна є **динамічнішим**.

Рухоме і нерухоме майно: порівняння

Критерій	**Нерухоме майно**	**Рухоме майно**
Загальна прив'язка	**Lex rei sitae**	**Lex rei sitae**
Класифікація	Право місця знаходження	Право місця знаходження
Стабільність місцезнаходження	Висока	Може змінюватися
Виникнення/припинення права	Право місцезнаходження на момент юридичного факту	Те саме, але місце може відрізнятися від поточного
Форма правочину	Спеціально пов'язана з *lex rei sitae*	Загальні правила про форму правочину
Захист	Право місцезнаходження нерухомості	Можливий вибір між правом місцезнаходження та правом суду – за ст. 42
Спеціальні проблеми	Реєстрація, виключна підсудність	Переміщення, майно в дорозі, реєстраційні режими

Розмежування речового і зобов'язального аспектів

У відносинах щодо майна необхідно визначити, **яке саме питання вирішується**.

Наприклад, продаж речі створює:

- **договірні відносини** між продавцем і покупцем;

- **речово-правові наслідки**, пов'язані з переходом права власності.

Право, яке регулює договір, не слід автоматично ототожнювати з правом, яке визначає речовий режим майна.

Для рухомої та нерухомої речі колізійні норми речового права застосовуються саме до **речово-правового аспекту відносин**.

Практичний алгоритм

1. Встановити фактичне місцезнаходження майна.

2. За правом цієї держави визначити, чи є майно **рухомим або нерухомим**.

3. Для нерухомості застосувати *lex rei sitae* та перевірити спеціальні правила щодо:

- форми правочину;
- реєстрації;
- захисту;
- міжнародної підсудності.

4. Для рухомого майна встановити, чи змінювалося його місцезнаходження.

5. Якщо вирішується питання виникнення або припинення права – визначити місцезнаходження майна **на момент відповідного юридичного факту**.

6. Перевірити, чи не застосовується спеціальне правило щодо:

- майна в дорозі;
- майна, права на яке підлягають державній реєстрації.

Узагальнення

Українське міжнародне приватне право не встановлює різних базових колізійних формул для рухомого і нерухомого майна: за **ст. 38 Закону України «Про міжнародне приватне право»** до обох категорій застосовується **право держави місцезнаходження майна – *lex rei sitae***.

Основна відмінність полягає у характері самого об'єкта:

нерухомість → стабільний територіальний зв'язок із одним правопорядком;

рухоме майно → можливість зміни місцезнаходження і, відповідно, необхідність визначати релевантний правопорядок на конкретний момент.

Для нерухомості територіальний принцип посилюється спеціальними правилами щодо **форми правочину, захисту та судової компетенції**. Для рухомого майна ключове значення мають правила про **момент виникнення або припинення права**, а також спеціальні колізійні режими майна в дорозі та реєстрованого майна.

Ключова формула:

нерухоме майно → стабільний *lex rei sitae*;

рухоме майно → *lex rei sitae* + необхідність ураховувати переміщення речі та момент юридично значущого факту.

Право власності на майно, що перебуває в дорозі, та інші рухомі об'єкти зі змінним місцезнаходженням

Особливість колізійного регулювання майна в дорозі

Застосування загальної прив'язки *lex rei sitae* ускладнюється, коли рухоме майно **переміщується з території однієї держави до іншої**. Під час міжнародного перевезення його фактичне місцезнаходження постійно змінюється, а транзит через територію певної держави часто має лише випадковий і тимчасовий характер.

Тому для **рухомого майна, що за правочином перебуває в дорозі (*res in transitu*)**, Закон України «Про міжнародне приватне право» встановлює спеціальну колізійну норму.

«Право власності та інші речові права на рухоме майно, що за правочином перебуває в дорозі, визначаються правом держави, з якої це майно відправлене, якщо інше не встановлено за згодою сторін». (ст. 41 Закону України «Про міжнародне приватне право»)

Отже, основне правило:

майно перебуває в дорозі за правочином → право держави відправлення майна, якщо сторони не домовилися про інше.

Поняття майна, що перебуває в дорозі

Для застосування ст. 41 необхідна сукупність таких ознак:

1. об'єкт є **рухомим майном**;
2. майно фактично **переміщується між державами**;
3. переміщення відбувається **на підставі правочину**;
4. у період перевезення майно не має стабільного територіального зв'язку з одним правопорядком.

Типовий приклад – товар, який перевозиться з України до Польщі, Німеччини чи іншої держави на виконання міжнародного договору купівлі-продажу.

При цьому предметом ст. 41 є саме **речовий режим вантажу**, а не договір перевезення як такий.

Чому не застосовується звичайне *lex rei sitae*

Якби до майна в дорозі механічно застосовувалося право його фактичного місцезнаходження, застосовний правопорядок міг би змінюватися щоразу, коли вантаж перетинає державний кордон.

Наприклад:

Україна → Польща → Німеччина → Франція.

За суто фактичним *lex rei sitae* речовий режим майна міг би послідовно пов'язуватися з правом чотирьох держав.

Стаття 41 усуває таку невизначеність шляхом **фіксації одного правопорядку на весь період переміщення**:

держава відправлення → застосовне право.

Тому транзит через територію інших держав сам по собі **не змінює речового статуту майна, визначеного за ст. 41**.

Право держави відправлення

Для застосування ст. 41 необхідно встановити державу, **з якої майно було відправлене у відповідне міжнародне переміщення**.

Приклад

Товар відправлений з України покупцеві до Італії і перевозиться транзитом через Польщу, Чехію та Австрію.

За відсутності іншої домовленості сторін:

держава відправлення – Україна → до речових прав на товар у дорозі застосовується право України.

Перебування товару під час перевезення в Польщі чи Австрії не означає автоматичної зміни застосовного права.

Автономія волі сторін

Стаття 41 має **диспозитивний характер**, оскільки прямо дозволяє сторонам встановити інше:

«...якщо інше не встановлено за згодою сторін».

Отже, можливі два варіанти:

немає домовленості → право держави відправлення;

є допустима домовленість → застосовується право, погоджене сторонами.

Це спеціальний прояв автономії волі у сфері речових відносин.

Речовий статут майна в дорозі та право, що регулює договір

Необхідно розрізняти:

Право, що застосовується до договору

Визначає, зокрема:

- права та обов'язки продавця і покупця;
- порядок виконання договору;
- наслідки його порушення;
- відповідальність сторін.

Право, що застосовується до майна в дорозі

За ст. 41 визначає **право власності та інші речові права на сам товар під час його переміщення**.

Тому право, обране для договору, і право, що регулює речові права на вантаж, **не обов'язково збігаються**.

Приклад

Український продавець і французький покупець обрали для договору право Німеччини. Товар відправляється з України до Франції.

Якщо сторони не визначили іншого права саме щодо речових прав на майно в дорозі:

договірний статут → право Німеччини;

речовий статут товару в дорозі → право України за ст. 41.

Майно в дорозі та перехід ризику

Так само не слід ототожнювати:

перехід права власності

і

перехід ризику випадкової загибелі або пошкодження товару.

Стаття 41 визначає право, що застосовується до **права власності та інших речових прав**.

Питання переходу ризиків може визначатися:

- застосовним договірним правом;
- міжнародним договором;
- умовами договору;
- погодженими сторонами правилами, зокрема **Incoterms®**, якщо вони включені до договору.

Отже:

право власності ≠ ризик випадкової загибелі товару.

Момент переходу ризику не можна автоматично вважати моментом переходу права власності.

Початок і завершення режиму майна в дорозі

Спеціальна прив'язка ст. 41 діє саме у ситуації, коли майно **перебуває в процесі переміщення за правочином**.

До відправлення майна його речово-правовий режим визначається за загальними або іншими спеціальними нормами.

Після завершення перевезення і набуття майном стабільного місцезнаходження знову набуває значення загальний принцип:

місцезнаходження майна → *lex rei sitae*.

Тому можна умовно виділити три етапи:

до відправлення → загальні правила речового статуту;

під час міжнародного перевезення → ст. 41;

після прибуття → право нового місця знаходження майна щодо його подальшого речово-правового режиму.

При цьому вже здійснені юридичні факти оцінюються за правом, яке було застосовним до них відповідно до колізійних норм.

Переміщення майна не завжди означає застосування ст. 41

Важливо, що ст. 41 стосується не будь-якої рухомої речі, яка фізично змінює місце знаходження, а саме:

рухомого майна, що перебуває в дорозі за правочином.

Тому саме по собі переміщення:

- автомобіля;
- судна;

- повітряного судна;
- іншого транспортного засобу

не означає автоматичного застосування ст. 41.

Для майна, речові права на яке підлягають внесенню до державних реєстрів, закон встановлює іншу спеціальну прив'язку:

право держави, в якій майно зареєстровано – ст. 40 Закону.

Інші рухомі об'єкти зі змінним місцезнаходженням

Щодо рухомих речей, які часто переміщуються між державами, необхідно насамперед встановити **причину та правовий характер їх переміщення**.

Можливі три основні ситуації:

1. Майно перевозиться як предмет правочину

Застосовується **ст. 41**:

держава відправлення, якщо сторони не домовилися інакше.

2. Майно має спеціальний державний реєстраційний режим

Застосовується **ст. 40**:

держава реєстрації майна.

3. Спеціальної норми немає

Застосовується загальна система колізійних норм речового права, насамперед *lex rei sitae*, з урахуванням того, **яке саме юридичне питання вирішується**.

Тому поняття «об'єкт зі змінним місцезнаходженням» саме по собі **не утворює окремої універсальної колізійної прив'язки**.

Майно в дорозі та транспортний засіб: важливе розмежування

Необхідно розрізняти:

вантаж, який перевозиться транспортним засобом

і

сам транспортний засіб.

Наприклад, автомобіль перевозить товар з України до Німеччини.

Щодо товару:

→ може застосовуватися **ст. 41 – майно в дорозі**.

Щодо самого автомобіля:

→ за наявності державної реєстрації застосовується спеціальна норма **ст. 40**.

Отже, фізичне знаходження двох об'єктів в одному транспортному процесі не означає однакового колізійного режиму.

Основні колізійні моделі

Ситуація	**Застосовне право**
Рухоме майно перебуває в дорозі за правочином	**Право держави відправлення**
Сторони домовилися про інше право	**Право, погоджене сторонами**
Вантаж проходить транзитом через третю державу	Сам транзит **не змінює** прив'язку ст. 41
Майно прибуло до місця призначення	Для подальшого речового режиму діють загальні/спеціальні правила
Транспортний засіб або інше реєстроване майно	**Право держави реєстрації – ст. 40**
Рухома річ змінює місцезнаходження, але ст. 41 або інша спеціальна норма не застосовується	Загальні правила речового статуту

Практичний алгоритм

1. Встановити, чи є об'єкт **рухомим майном**.

2. З'ясувати, чи перебуває він у міжнародному переміщенні **саме за правочином**.

3. Якщо так – визначити **державу відправлення**.

4. Перевірити, чи домовилися сторони про інше застосовне право.

5. Відмежувати речовий статут від:

- договірного статуту;
- переходу ризиків;
- правил перевезення.

6. Перевірити, чи не є майно об'єктом, щодо якого діє **спеціальний реєстраційний режим**.

7. Після завершення перевезення визначати подальший речовий режим відповідно до загальних або спеціальних колізійних норм.

Узагальнення

Для рухомого майна, яке **за правочином перебуває в дорозі**, Закон України «Про міжнародне приватне право» відступає від звичайної прив'язки до поточного фактичного місцезнаходження речі.

За **ст. 41**:

майно в дорозі → право держави, з якої воно відправлене → якщо сторони не домовилися про інше.

Таке правило забезпечує стабільність речового статуту під час міжнародного перевезення і не допускає його зміни при кожному перетині державного кордону.

При цьому необхідно пам'ятати:

майно в дорозі ≠ будь-яка рухома річ зі змінним місцезнаходженням;

вантаж ≠ транспортний засіб;

перехід права власності ≠ перехід ризику;

речовий статут ≠ договірний статут.

Ключова схема:

вантаж переміщується за правочином → ст. 41 → держава відправлення / право, погоджене сторонами;

реєстроване рухоме майно → ст. 40 → держава реєстрації;

інша рухома річ → загальні або відповідні спеціальні колізійні правила.

Колізійні питання набувальної давності та захисту речових прав

Набувальна давність у міжнародному приватному праві

Набувальна давність (*acquisitive prescription*) є особливою підставою виникнення права власності внаслідок тривалого володіння майном за умов, установлених застосовним правом.

У міжнародному приватному праві головне питання полягає не в самому змісті набувальної давності, а у визначенні:

право якої держави встановлює умови та наслідки набуття права власності за давністю.

Спеціальне правило міститься у **ч. 3 ст. 39 Закону України «Про міжнародне приватне право»**:

«Виникнення права власності внаслідок набувальної давності визначається правом держави, у якій майно знаходилося на момент спливу строку набувальної давності».

Отже, вирішальним є:

не місце знаходження майна на початку володіння, а його місцезнаходження на момент спливу строку набувальної давності.

Право, що регулює набувальну давність

Колізійна схема є такою:

спливає строк набувальної давності → визначається місцезнаходження майна в цей момент → застосовується право відповідної держави.

Саме визначений таким чином правопорядок має встановлювати, зокрема:

- чи допускається набуття відповідного майна за давністю;
- які вимоги ставляться до володіння;
- який строк необхідний;
- чи допускається зарахування попередніх періодів володіння;
- чи потрібне судове рішення;
- чи необхідна державна реєстрація;
- з якого моменту виникає право власності.

Тому українські строки набувальної давності не можна автоматично переносити на майно, щодо якого застосовним є право іншої держави.

Приклад

Особа протягом тривалого часу володіє рухомим майном, яке спочатку знаходилося у державі А, а на момент завершення строку давності – у державі Б.

Виникнення права власності за набувальною давністю визначатиметься:

правом держави Б.

Саме її право вирішуватиме, чи достатній попередній період володіння і чи виконані всі необхідні умови.

Якщо застосовується право України

Якщо на момент спливу строку майно знаходиться в Україні, застосовується українське право.

За **ст. 344 ЦК України** особа, яка добросовісно заволоділа чужим майном і продовжує відкрито та безперервно ним володіти, за загальним правилом може набути право власності:

- на **нерухоме майно – через 10 років**;
- на **рухоме майно – через 5 років**.

При цьому для окремих об'єктів закон встановлює додаткові вимоги. Зокрема, право власності на нерухомість, що підлягає державній реєстрації, виникає з моменту такої реєстрації, а щодо нерухомого майна, транспортних засобів і цінних паперів набуття права за давністю пов'язане з рішенням суду.

Ці правила застосовуються лише тоді, коли колізійна норма привела саме до **права України**.

Переміщення рухомого майна під час перебігу давності

Найбільшу колізійну складність становить рухоме майно, яке протягом давнісного володіння переміщується між різними державами.

Частина 3 ст. 39 вирішує цю проблему шляхом **фіксації застосовного права на момент спливу строку**.

Отже, саме право останньої релевантної держави визначає:

- чи може бути враховане володіння, здійснене раніше в іншій державі;
- чи зберігається безперервність строку;
- чи виконані інші умови набувальної давності.

Таким чином, саме переміщення речі не дає автоматичної відповіді на питання про набуття права власності – вирішальним є **право держави місцезнаходження майна на момент завершення давності**.

Захист права власності та інших речових прав

Окремі колізійні правила встановлені **ст. 42 Закону України «Про міжнародне приватне право»**.

На відміну від загального визначення речового статуту, у сфері захисту Закон у певних випадках допускає **вибір між двома правопорядками**.

Загальне правило захисту речових прав

Частина 1 ст. 42 передбачає:

«Захист права власності та інших речових прав здійснюється на вибір заявника відповідно до права держави, у якій майно знаходиться, або відповідно до права держави суду».

Отже, заявник може обрати між:

1. **lex rei sitae** – правом держави місцезнаходження майна;
2. **lex fori** – правом держави суду.

Схема:

захист речового права → вибір заявника → lex rei sitae або lex fori.

Це спеціальна колізійна альтернатива, яка стосується саме **захисту речового права**.

Що означає вибір права для захисту

Обране право визначає матеріально-правові способи та умови захисту речового права.

Залежно від відповідного правопорядку можуть визначатися:

- можливість витребування майна з чужого володіння;
- захист від порушень, не пов'язаних із позбавленням володіння;
- визнання речового права;
- правове становище добросовісного набувача;
- наслідки незаконного володіння;
- інші речово-правові засоби захисту.

Якщо обрано право України, відповідні засоби захисту визначаються, зокрема, положеннями ЦК України про захист права власності. Наприклад, ст. 387 передбачає право власника витребувати майно з чужого незаконного володіння, а ст. 388 визначає особливості витребування його від добросовісного набувача.

Вибір lex fori не означає вибір суду

Важливо розмежовувати:

право держави суду – lex fori

і

міжнародну підсудність спору.

Частина 1 ст. 42 дозволяє заявникові вибрати **матеріальне право**, відповідно до якого здійснюється захист.

Вона сама по собі не визначає:

- суд якої держави компетентний розглядати справу;
- чи може заявник довільно обрати будь-який іноземний суд.

Міжнародна підсудність визначається **окремими процесуальними та колізійними правилами**.

Отже:

lex fori у ст. 42 = право вже компетентного суду, а не право вибрати сам суд.

Спеціальне правило щодо нерухомого майна

Для нерухомості свобода вибору виключена.

За **ч. 2 ст. 42**:

«Захист права власності та інших речових прав на нерухоме майно здійснюється відповідно до права держави, у якій це майно знаходиться».

Отже:

нерухомість → виключно lex rei sitae.

Заявник уже не може обрати право держави суду замість права місцезнаходження майна.

Це продовжує загальну логіку особливо тісного територіального зв'язку нерухомості з правопорядком держави її знаходження.

Речові права, що підлягають державній реєстрації в Україні

Ще жорсткіше правило міститься у **ч. 3 ст. 42**:

«Захист права власності та інших речових прав, які підлягають державній реєстрації в Україні, здійснюється відповідно до права України».

Формула:

речове право підлягає державній реєстрації в Україні → захист здійснюється за правом України.

Тут вибір між *lex rei sitae* і *lex fori* також відсутній.

Спеціальний колізійний режим такого майна буде детальніше розглянуто в питанні 6.

Три моделі захисту за ст. 42

Об'єкт / ситуація	**Право, що застосовується до захисту**
Загальний випадок	**На вибір заявника: lex rei sitae або lex fori**
Нерухоме майно	**Виключно lex rei sitae**
Речові права, що підлягають державній реєстрації в Україні	**Виключно право України**

Захист права і виникнення права – різні колізійні питання

Необхідно розмежовувати:

Виникнення права

Визначається за правилами **ст. 39**.

Наприклад:

набувальна давність → право держави місцезнаходження майна на момент спливу строку.

Захист уже існуючого права

Визначається за **ст. 42**.

Тому можлива ситуація, коли:

- право власності виникло за правом однієї держави;
- але питання його захисту згодом вирішується за іншим правом відповідно до ст. 42.

Саме тому не слід змішувати **статут виникнення речового права** зі **статутом його захисту**.

Приклад

Право власності на рухому річ виникло, коли вона знаходилася у державі А.

Пізніше річ була переміщена до України, де виник спір щодо її незаконного володіння.

Необхідно окремо встановити:

1. **чи виникло право власності** – за правом, визначеним ст. 39;
2. **як воно захищається** – відповідно до ст. 42.

У загальному випадку заявник може обрати:

право місцезнаходження майна

або
право держави суду.

Практичний алгоритм

Набувальна давність

1. Встановити момент, коли спливає строк набувальної давності.

2. Визначити місцезнаходження майна саме в цей момент.

3. Застосувати право цієї держави.

4. За цим правом встановити:

- умови давнісного володіння;
- необхідний строк;
- можливість урахування попереднього володіння;
- необхідність судового рішення або реєстрації.

Захист речових прав

1. Визначити об'єкт права.

2. Якщо це загальний випадок щодо рухомого майна – заявник може обрати:

- *lex rei sitae*;
- *lex fori*.

3. Якщо це нерухомість – застосувати **виключно lex rei sitae**.

4. Якщо речове право підлягає державній реєстрації в Україні – застосувати **право України**.

5. Окремо перевірити міжнародну підсудність справи, оскільки вона не визначається ст. 42.

Узагальнення

Колізійне регулювання набувальної давності ґрунтується на спеціальному часовому критерії:

майно → місцезнаходження на момент спливу строку давності → право відповідної держави.

Саме це право визначає, чи виникло право власності за набувальною давністю та які умови для цього необхідні.

Щодо захисту речових прав **ст. 42 Закону України «Про міжнародне приватне право»** встановлює три режими:

загальний випадок → lex rei sitae або lex fori на вибір заявника;

нерухомість → лише lex rei sitae;

права, що підлягають державній реєстрації в Україні → лише право України.

Ключове розмежування:

набувальна давність → визначає виникнення права;

ст. 42 → визначає право, відповідно до якого здійснюється захист уже існуючого речового права.

Право, що застосовується до речових прав на транспортні засоби та інше майно, права на яке підлягають державній реєстрації

Спеціальна колізійна прив'язка для реєстрованого майна

Для окремих видів майна фактичне місцезнаходження не є достатньо стабільним або юридично значущим критерієм. Насамперед це стосується **транспортних засобів**, які можуть постійно переміщуватися між територіями різних держав.

Тому **ст. 40 Закону України «Про міжнародне приватне право»** встановлює спеціальну колізійну прив'язку:

«Право власності та інші речові права, відомості про які підлягають внесенню до державних реєстрів, визначаються правом держави, у якій це майно зареєстровано». (ст. 40 Закону України «Про міжнародне приватне право»)

Отже:

майно підлягає державній реєстрації → визначаємо державу його реєстрації → застосовуємо право цієї держави.

Цю формулу можна позначити як **lex registrationis – закон держави реєстрації**.

Співвідношення *lex rei sitae* і *lex registrationis*

Для звичайного майна вихідною прив'язкою є **місце його знаходження**.

Для реєстрованого майна діє спеціальне правило:

фактичне місцезнаходження → не є визначальним;

державна реєстрація → визначає застосовний правопорядок.

Наприклад, автомобіль, зареєстрований в Україні, під час міжнародної поїздки може фізично перебувати у Польщі, Німеччині або Франції. Саме таке тимчасове переміщення не означає автоматичної зміни його речового статуту.

Це забезпечує **стабільність застосовного права** для об'єктів, призначених до регулярного міжнародного переміщення.

Для якого майна має значення ст. 40

Стаття 40 не містить закритого переліку об'єктів. Вирішальним є те, що **відомості про право власності або інші речові права на відповідне майно підлягають внесенню до державного реєстру**.

Практичне значення це правило має, зокрема, щодо окремих категорій:

- автомобілів та інших транспортних засобів;
- морських і внутрішніх водних суден;
- повітряних суден;
- іншого майна, щодо якого законодавство відповідної держави передбачає спеціальний реєстраційний режим.

Наприклад, в Україні діє окрема процедура державної реєстрації автомобілів, автобусів, мотоциклів, причепів, напівпричепів та інших визначених транспортних засобів у сервісних центрах МВС.

Для цивільних повітряних суден ведеться **Державний реєстр цивільних повітряних суден України**, а для суден – **Державний судновий реєстр України** та передбачені законодавством пов'язані реєстраційні системи.

Транспортні засоби

Транспортний засіб є класичним прикладом майна, щодо якого використання фактичного місцезнаходження як колізійної прив'язки було б нестабільним.

Наприклад:

автомобіль зареєстрований в Україні → здійснює поїздку до Польщі → фактично знаходиться у Польщі.

Для визначення речових прав у випадку, що підпадає під ст. 40, вирішальним є:

реєстрація в Україні → право України.

Таким чином, перетин державного кордону не спричиняє автоматичної зміни застосовного речового права.

Державна реєстрація транспортних засобів в Україні

Порядок державної реєстрації транспортних засобів передбачає реєстрацію, зокрема:

- автомобілів;
- автобусів;
- мотоциклів;
- причепів і напівпричепів;
- мопедів;
- інших передбачених нормативними актами транспортних засобів.

Реєстрацію здійснюють відповідні сервісні центри МВС та в передбачених випадках центри надання адміністративних послуг.

Для міжнародного приватного права значення має не сама адміністративна процедура, а **держава, з реєстраційною системою якої пов'язане майно**.

Морські та внутрішні водні судна

Для суден також характерний особливий зв'язок із державою реєстрації.

Українське законодавство передбачає державну реєстрацію суден у **Державному судновому реєстрі України** та інших передбачених реєстрах.

Для колізійного регулювання це має особливе значення, оскільки судно:

- може перебувати у відкритому морі;
- заходити до портів різних держав;
- регулярно змінювати фізичне місцезнаходження.

Тому прив'язка до реєстрації забезпечує значно більшу правову визначеність, ніж фактичне *lex rei sitae*.

Повітряні судна

Подібна логіка застосовується щодо повітряних суден.

В Україні цивільні повітряні судна реєструються у **Державному реєстрі цивільних повітряних суден України**. Реєстрація визначає їх національну належність до України.

Водночас необхідно враховувати важливе розмежування:

реєстрація повітряного судна не є сама по собі доказом права власності на нього.

Авіаційні правила України прямо зазначають, що реєстрація цивільного повітряного судна визначає його національну належність, але **не є свідченням права власності конкретної фізичної чи юридичної особи**.

Отже, треба розрізняти:

реєстрацію майна як колізійний критерій

і

юридичну підставу виникнення права власності.

Реєстрація не тотожна виникненню права власності

Стаття 40 відповідає передусім на питання:

право якої держави визначає речові права на відповідне реєстроване майно?

Вона сама не встановлює:

- хто є власником;
- на якій підставі виникло право;
- які документи підтверджують набуття;
- чи була угода дійсною;
- чи виконані вимоги конкретної реєстраційної процедури.

Ці питання вирішуються вже за **матеріальними нормами правопорядку, визначеного ст. 40**, та іншими застосовними колізійними нормами.

Тому:

державна реєстрація → визначає колізійну прив'язку;

але

реєстрація ≠ автоматичне виникнення права власності.

Держава реєстрації і фактичне місцезнаходження

Найважливіший практичний наслідок ст. 40 полягає в тому, що **тимчасова зміна фактичного місцезнаходження реєстрованого майна не змінює автоматично застосовного права**.

Приклад

Автомобіль зареєстрований у Німеччині та тимчасово перебуває в Україні.

Для питання, яке підпадає під дію ст. 40:

держава реєстрації → Німеччина → застосовується німецьке право.

Сам факт знаходження автомобіля в Україні не перетворює автоматично українське право на його речовий статут.

Зміна держави реєстрації

Інша ситуація виникає, якщо майно не просто переміщується, а **перереєстровується в іншій державі**.

Тоді змінюється саме юридичний критерій, до якого прив'язана ст. 40.

Наприклад:

реєстрація у державі А → право держави А;

після належної перереєстрації:

реєстрація у державі Б → право держави Б щодо подальшого речового режиму.

При цьому вже завершені юридичні факти не переоцінюються автоматично лише через подальшу зміну держави реєстрації: необхідно враховувати право, яке було застосовним до конкретного питання на відповідний момент.

Реєстроване майно і майно в дорозі

Статті **40 і 41** встановлюють різні спеціальні правила.

Майно в дорозі – ст. 41

Йдеться про **вантаж**, який переміщується за правочином:

держава відправлення, якщо сторони не домовилися інакше.

Реєстроване майно – ст. 40

Йдеться про сам об'єкт, пов'язаний із державною реєстрацією:

держава реєстрації.

Наприклад, вантаж перевозиться автомобілем з України до Італії:

- щодо **вантажу** може діяти ст. 41;
- щодо **автомобіля** – ст. 40.

Тому фізичне знаходження об'єктів в одному міжнародному перевезенні не означає однакового колізійного режиму.

Реєстроване майно і захист речових прав

Загальні правила захисту визначені ст. 42 Закону.

Окремо Закон встановлює:

«Захист права власності та інших речових прав, які підлягають державній реєстрації в Україні, здійснюється відповідно до права України». (ч. 3 ст. 42 Закону України «Про міжнародне приватне право»)

Отже, якщо речове право підлягає **державній реєстрації саме в Україні**, його захист здійснюється за українським правом.

Це правило узгоджується із загальною логікою *lex registrationis*: держава, реєстраційна система якої закріплює відповідний правовий зв'язок із майном, має особливий інтерес у стабільності його речового режиму.

Стаття 40 як спеціальна норма

У системі речових колізійних норм:

ст. 38 → загальний *lex rei sitae*;

ст. 40 → спеціальний *lex registrationis* щодо реєстрованого майна;

ст. 41 → спеціальний режим вантажу в дорозі.

Тому при вирішенні справи необхідно спочатку перевірити, **чи належить об'єкт до майна, щодо якого діє спеціальна реєстраційна прив'язка**, а вже за її відсутності виходити із загального місця знаходження речі.

Основні колізійні моделі

Ситуація	**Застосовне право**
Звичайне рухоме або нерухоме майно	**Lex rei sitae – держава місцезнаходження**
Майно, відомості про речові права на яке підлягають державній реєстрації	**Lex registrationis – держава реєстрації**
Зареєстрований транспортний засіб тимчасово знаходиться за кордоном	Держава реєстрації, а не тимчасового перебування
Майно перереєстроване в іншій державі	Для подальшого режиму набуває значення нова держава реєстрації
Вантаж перевозиться транспортним засобом	Щодо вантажу – ст. 41; щодо реєстрованого транспортного засобу – ст. 40
Речове право підлягає державній реєстрації в Україні і потребує захисту	**Право України – ч. 3 ст. 42**

Практичний алгоритм

1. Встановити, чи передбачена щодо відповідного майна **державна реєстрація**, релевантна для речового права.

2. Визначити державу, **в якій це майно зареєстровано**.

3. Застосувати за ст. 40 право цієї держави до речового статуту.

4. Не замінювати державу реєстрації державою тимчасового фактичного перебування майна.

5. Відрізнити:

- реєстрацію майна;
- виникнення права власності;
- документальне підтвердження права.

6. Якщо майно перереєстровувалося – визначити, яка реєстрація була релевантною для конкретного юридичного питання.

7. Окремо перевірити спеціальне правило захисту речових прав за ст. 42.

Узагальнення

Для майна, речові права на яке пов'язані з державною реєстрацією, українське міжнародне приватне право використовує спеціальну прив'язку **lex registrationis**.

За **ст. 40 Закону України «Про міжнародне приватне право»**:

реєстроване майно → право держави, в якій це майно зареєстровано.

Особливе значення це правило має для **транспортних засобів та інших об'єктів із високою мобільністю**, оскільки фактичне місцезнаходження таких речей може часто змінюватися.

Ключове розмежування:

звичайна річ → lex rei sitae;

реєстроване майно → lex registrationis;

вантаж у дорозі → право держави відправлення за ст. 41.

При цьому **державна реєстрація як колізійний критерій не тотожна виникненню права власності**: вона визначає застосовний правопорядок, а саме існування, підстави та зміст відповідного речового права встановлюються вже за нормами цього правопорядку.

Право власності та інші речові права України, українських юридичних і фізичних осіб на майно за кордоном та іноземних осіб на майно в Україні

Загальний принцип

У міжнародному приватному праві необхідно розмежовувати:

- **правовий статус власника**;
- **речово-правовий режим конкретного майна**.

Належність особи до певної держави сама по собі не означає, що до всього її майна застосовується право цієї держави.

За ст. 38 Закону України «Про міжнародне приватне право» право власності та інші речові права на рухоме і нерухоме майно за загальним правилом визначаються **правом держави, у якій це майно знаходиться – *lex rei sitae***.

Отже:

український власник + майно за кордоном → переважно право держави місцезнаходження майна;

іноземний власник + майно в Україні → переважно право України.

Громадянство або особистий закон власника має значення для його правосуб'єктності, але **не замінює речового статуту майна**.

Право власності України як держави на майно за кордоном

Держава Україна може бути учасником цивільних відносин нарівні з іншими суб'єктами публічного права.

За ст. 2 ЦК України учасниками цивільних відносин є, зокрема, **держава Україна та іноземні держави**.

Відповідно до ст. 326 ЦК України:

«У державній власності є майно, у тому числі грошові кошти, яке належить державі Україна».

Від імені та в інтересах України право державної власності здійснюють відповідні органи державної влади.

Україна може володіти майном, розташованим за межами її території, зокрема:

- нерухомістю;
- рухомим майном;
- грошовими коштами;
- корпоративними та іншими майновими активами.

При цьому слід розмежовувати два правові аспекти.

Внутрішній аспект

Українське право визначає:

- належність майна до державної власності України;
- компетенцію органів, які здійснюють управління цим майном;
- порядок прийняття рішень щодо державного майна.

Зовнішній речово-правовий аспект

Якщо майно знаходиться на території іноземної держави, його речово-правовий режим, реєстрація та інші питання речового права визначаються відповідно до колізійних норм і, як правило, **правом держави місцезнаходження майна**.

Отже:

держава Україна є власником → українське право визначає внутрішню компетенцію щодо управління;

майно знаходиться за кордоном → його речовий режим підпорядковується відповідному іноземному правопорядку, якщо міжнародний договір або спеціальна норма не встановлює іншого.

Майно українських фізичних осіб за кордоном

Громадяни України можуть набувати право власності та інші майнові права за межами України відповідно до законодавства держави, з якою пов'язаний конкретний об'єкт.

Українське громадянство не означає, що до такого майна автоматично застосовується українське право.

Приклад

Громадянин України придбав квартиру в Іспанії.

До речово-правового режиму квартири застосовується:

місцезнаходження нерухомості → Іспанія → право Іспанії.

Саме відповідне іноземне право визначатиме, зокрема:

- можливість набуття конкретного об'єкта;
- види допустимих речових прав;
- порядок державної реєстрації;
- речово-правові обтяження;
- способи захисту права.

Особистий закон і речовий статут

Водночас правосуб'єктність фізичної особи та речовий режим її майна можуть регулюватися різними правопорядками.

Наприклад:

цивільна правоздатність громадянина України → його особистий закон;

право власності на нерухомість у Франції → французьке право як lex rei sitae.

Тому необхідно окремо встановлювати:

1. чи може особа бути учасником відповідного правовідношення;
2. чи допускає право держави місцезнаходження майна набуття конкретного речового права цією особою.

Обмеження, встановлені іноземною державою

Український громадянин або юридична особа, набуваючи майно за кордоном, повинні враховувати **імперативні правила держави місцезнаходження майна**.

Іноземна держава може встановлювати спеціальні умови щодо:

- набуття землі іноземцями;
- стратегічних об'єктів;
- природних ресурсів;
- об'єктів культурної спадщини;
- реєстрації окремих видів майна;
- набуття майна у прикордонних або спеціальних територіях.

Тому з українського законодавства не можна виводити безумовне право громадянина України придбати будь-яке майно в будь-якій державі.

Майно українських юридичних осіб за кордоном

Аналогічний принцип діє щодо юридичних осіб України.

Їх цивільна правоздатність і дієздатність визначаються **особистим законом юридичної особи**. За ст. 26 Закону України «Про міжнародне приватне право» цивільна правоздатність та дієздатність юридичної особи визначаються її особистим законом.

Проте речові права на конкретне майно за кордоном визначаються відповідними речово-правовими колізійними нормами.

Отже:

чи може українська юридична особа мати певні цивільні права → її особистий закон;

який речовий режим має придбана нею нерухомість у Німеччині → право Німеччини.

Іноземні фізичні особи як власники майна в Україні

Щодо іноземців та осіб без громадянства українське право виходить із принципу **національного режиму**, якщо законом або міжнародним договором не встановлено винятків.

Частина 1 ст. 26 Конституції України встановлює:

«Іноземці та особи без громадянства, що перебувають в Україні на законних підставах, користуються тими самими правами і свободами, а також несуть такі самі обов'язки, як і громадяни України, – за винятками, встановленими Конституцією, законами чи міжнародними договорами України».

Цей принцип конкретизований у ч. 2 ст. 17 Закону України «Про міжнародне приватне право»:

«Іноземці та особи без громадянства мають цивільну правоздатність в Україні нарівні з громадянами України, крім випадків, передбачених законом або міжнародними договорами України».

Отже, загальним правилом є **рівність цивільної правоздатності**, а обмеження повинні мати пряму нормативну підставу.

Речові права іноземців на майно в Україні

Якщо майно знаходиться в Україні, його речово-правовий режим визначається, як правило, **правом України**.

Тому українське право визначає:

- допустимі види речових прав;
- порядок їх виникнення і припинення;
- державну реєстрацію;
- зміст права власності;
- обтяження;
- способи захисту.

Громадянство іноземного власника саме по собі не змінює *lex rei sitae*.

Наприклад:

громадянин Франції + квартира в Києві → речовий режим квартири визначає право України.

Іноземні юридичні особи

Правосуб'єктність іноземної юридичної особи визначається її **особистим законом**, тоді як права на майно, розташоване в Україні, підпорядковуються українському речовому статуту.

Отже, необхідно послідовно встановити:

1. Чи має юридична особа необхідну правоздатність?
→ її особистий закон.

2. Чи може вона набути конкретне майно в Україні та який режим цього майна?
→ українське право як право місцезнаходження майна.

Стаття 26 Закону України «Про міжнародне приватне право» підтверджує, що цивільна правоздатність і дієздатність юридичної особи визначаються її особистим законом.

Спеціальні обмеження: земельні ділянки

Найбільш показовим винятком із загального цивільно-правового режиму є **право власності іноземців на землю в Україні**.

Іноземці та особи без громадянства

За ст. 81 Земельного кодексу України вони можуть набувати у власність **земельні ділянки несільськогосподарського призначення**:

- у межах населених пунктів;
- за межами населених пунктів – якщо на них розташовані об'єкти нерухомості, що належать цим особам на праві приватної власності.

Такі земельні ділянки можуть набуватися, зокрема, шляхом:

- купівлі-продажу;
- ренти;
- дарування;
- міни;
- інших цивільно-правових правочинів;
- викупу земельної ділянки під належним особі об'єктом нерухомості;
- прийняття спадщини.

Сільськогосподарські землі

Щодо земель сільськогосподарського призначення діє спеціальний обмежувальний режим.

Іноземець або особа без громадянства може отримати таку землю **у спадщину**, але відповідно до ч. 4 ст. 81 ЗК України вона підлягає **відчуженню протягом одного року**.

Отже:

успадкування сільськогосподарської землі іноземцем → право може виникнути → але протягом року земля повинна бути відчужена.

Іноземні юридичні особи та земля

Юридичні особи, створені та зареєстровані відповідно до законодавства іноземної держави, за ст. 82 ЗК України можуть набувати у власність **земельні ділянки несільськогосподарського призначення**:

- у межах населених пунктів – у разі придбання нерухомого майна та для спорудження об'єктів, пов'язаних із підприємницькою діяльністю в Україні;
- за межами населених пунктів – у разі придбання об'єктів нерухомого майна.

Для земель сільськогосподарського призначення ст. 130 ЗК України встановлює значно жорсткіший режим. Можливість їх набуття українськими юридичними особами, учасниками або кінцевими бенефіціарними власниками яких є особи, що не є громадянами України, поставлена у залежність від **схвалення відповідного рішення на всеукраїнському референдумі**. Закон одночасно встановлює категорії осіб та земель, щодо яких заборона зберігається за будь-яких умов.

Отже, принцип національного режиму **не усуває спеціальних земельно-правових обмежень**.

Майно, яке не може належати окремим особам

За ст. 325 ЦК України фізичні та юридичні особи можуть бути власниками будь-якого майна, **крім окремих видів майна, які відповідно до закону не можуть їм належати**.

Тому при участі іноземної особи необхідно перевіряти не лише загальне правило *lex rei sitae*, а й:

- спеціальний статус об'єкта;
- можливі законодавчі заборони;
- реєстраційні вимоги;
- санкційні та інші імперативні обмеження.

Захист речових прав іноземних осіб в Україні

Іноземне громадянство не позбавляє особу права на судовий захист її речових прав в Україні.

Конституційний Суд України наголошував, що суд не може відмовити у правосудді громадянину України, іноземцю чи особі без громадянства, якщо вони вважають свої права порушеними.

У речово-правовій сфері застосовуються правила ст. 42 Закону України «Про міжнародне приватне право»:

- у загальному випадку захист здійснюється на вибір заявника за **правом місцезнаходження майна або правом держави суду**;
- щодо нерухомості – за **правом держави її місцезнаходження**;
- щодо прав, які підлягають державній реєстрації в Україні, – **за правом України**.

Національна належність власника і застосовне право

Основне правило цього питання можна показати на прикладах:

Ситуація	**Вихідний правопорядок**
Громадянин України володіє квартирою в Італії	**Право Італії**
Українська компанія володіє будівлею в Польщі	**Право Польщі**
Держава Україна володіє майном у Франції	Речовий режим – **право Франції**, внутрішнє управління – право України
Іноземець має квартиру в Україні	**Право України**
Іноземна компанія має нерухомість в Україні	**Право України**
Іноземець набуває землю в Україні	**Право України + спеціальні обмеження ЗК України**
Зареєстрований транспортний засіб	**Право держави реєстрації**
Рухоме майно в міжнародному перевезенні	Спеціальне правило **ст. 41 Закону**

Практичний алгоритм

1. Визначити власника:

- Україна;
- українська фізична особа;
- українська юридична особа;
- іноземець;
- особа без громадянства;
- іноземна юридична особа.

2. Окремо визначити його **правосуб'єктність**.

3. Встановити вид і місцезнаходження майна.

4. Визначити речовий статут:

- *lex rei sitae*;
- *lex registrationis*;
- спеціальне правило щодо майна в дорозі;
- інша передбачена законом прив'язка.

5. Перевірити спеціальні обмеження щодо конкретного об'єкта.

6. Особливо перевірити земельне законодавство, якщо йдеться про право власності іноземної особи на землю в Україні.

7. Окремо визначити застосовне право до захисту речового права.

Узагальнення

Право власності у міжнародному приватному праві не визначається автоматично громадянством власника або державою створення юридичної особи.

Основний принцип:

майно за кордоном → право відповідної іноземної держави;

майно в Україні → право України, якщо спеціальна колізійна норма не встановлює іншого.

Українські фізичні та юридичні особи, а також держава Україна, володіючи майном за кордоном, повинні враховувати **речове право держави його місцезнаходження та встановлені нею обмеження**.

Іноземні фізичні особи в Україні за загальним правилом користуються національним режимом цивільної правоздатності, однак закон може встановлювати спеціальні винятки. Найважливішим прикладом є **обмеження щодо права власності іноземців та іноземних юридичних осіб на земельні ділянки**.

Короткий підсумок

Колізійне регулювання речових прав базується насамперед на принципі **lex rei sitae – праві держави місцезнаходження майна**. Цей принцип визначає загальний речово-правовий режим як рухомого, так і нерухомого майна.

Водночас Закон України «Про міжнародне приватне право» передбачає спеціальні прив'язки:

- **виникнення і припинення речового права** → право держави місцезнаходження майна на момент юридичного факту;
- **набувальна давність** → право місцезнаходження майна на момент спливу строку;
- **реєстроване майно** → *lex registrationis*;
- **рухоме майно в дорозі** → право держави відправлення, якщо сторони не погодили інше;
- **захист речових прав** → спеціальні правила ст. 42.

Отже, при вирішенні колізійного питання необхідно встановлювати не лише **кому належить майно**, а насамперед:

який це об'єкт → де він знаходиться або зареєстрований → який юридичний факт має значення → чи існує спеціальна колізійна норма → яке право підлягає застосуванню.